

Kütahya Soğukçeşme (Avdan) Köyü'nde Kurban Ritüeli

Adem KOÇ*

Özet: Bu çalışmada toplumlarda meydana gelen kültürel değişiklikler, kültürel değişikliklere neden olan etkenler, kültürel değişikliklerin inançlara etkisi, inançlarla birlikte ritüellerin nasıl değiştiği ve ortaya çıkan modern ritüeller ışığı altında kurban ritüelinin gelişimi incelendikten sonra Türklerde İslamiyet öncesi ve sonrası kurban ritüeline değinilerek Kütahya Soğukçeşme Köyü'ndeki¹ kurban ritüelinden ve modernleşme sürecinde değişen ritüellerden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Soğukçeşme, Kurban, Ritüel

The Sacrifice Ritual In Soğukçeşme (Avdan) Village Of Kütahya

Abstract: In this study, after we study the cultural changes in the societies, the reasons caused these cultural changes, the effects of the cultural changes on religions, how the rituals change with the beliefs, the sacrificing rituals in the light of modern rituals, we will mention the sacrifice rituals in Soğukçeşme, Kütahya and the rituals changed in the modernization time.

Keywords: Kütahya, Soğukçeşme, Sacrifice, Ritual

Giriş:

Dinsel inançlar, kutsal şeylerin doğasıyla dile gelen temsillerdir, ritüeller ise, kutsal bir nesne ya da kavram karşısında nasıl davranılması gerektiğini gösteren davranış kurallarıdır. (Pritchard, 1999: 69) “İlkel” ve “gelişmiş” arasındaki benzerliğe rağmen açıktır ki her şey aynı kaldığı gibi değişebilir ve bu değişiklikler aynı anda toplumlar arasında değişiklikler gösterebilir. Durkheim'in temel hipotezine göre ritüellerin formundaki ve anlamındaki değişim ve çeşitlilik toplumların yapısındaki değişim ve çeşitlilikle ilgilidir. Tarih ve tipoloji, gelişimin asıl evreleri ve hâlâ yaşayan modeller arasındaki asıl varyasyonların taslağını çizmek gibi iki amacı olan teori hizmeti verir. Her iki örnekte amaç ritüel ve onun sosyal bağlamı arasındaki ilişkiyi fomülize etmektir. (Peacock, 1986: 390) Gluckman, “sosyal ilişkinin ritüeli” diye bir ritüel tipi belirler. Böyle bir ritüel, günlük hayatta, üyelerini bir araya getirerek çeşitli sosyal ilişkiler düzenler ve üyeleri tarafından mistik ve duyu üstü ürünlerden sosyal, doğal ve doğa üstü alanlara düzen getirdiğine

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Kütahya-Eskişehir karayolu üzerinde, Kütahya'ya 35 km uzaklıkta bir köy. Köy halkı Alevî inancına sahiptir, Kemal Sultan Ocağı'na bağlıdır.

inanılır, şeklinde tanımlanır. Durkheim'in sadece yerli üyelerine sosyal barış getirmeyen aynı zamanda büyülenmiş yiyecekleri de bereketlendirdiğine inanılan "pozitif ayini" örnek olabilir. (Peacock, 1986: 391)

Kurban pratiğinin uygulandığı hemen her toplumda genelde amaçlar ve biçimler hemen hep aynı fakat ayrıntı ve uygulanışta farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar aynı toplum içinde bile toplumsal ve kültürel evrim (evolution) sonucu görülebilmektedir. Evrimle birlikte toplum artık eski halini yitirmektedir. Ancak katı olan gelenek, görenek, kült ve ritüel değişiklikten çok zor etkilenmektedir. Çağın ve teknolojinin getirmiş olduğu yenikler gelenek, görenek ve ritüelde icra noktasında bazı değişikliklere sebep olmaktadır. Önceleri doğaüstüne olan inançtan ona sunulan yiyecek, bitki sonraları insan ya da hayvan olmuştur. Eski Türk boylarında doğaüstü (supernatural) güçlere at hediye edilirken bu uygulama Anadolu Türklerinde görülmemiştir. Dinlere bağlı olarak da bu değişme paralellik göstermektedir. Doğaüstü güçlere olan inanç ve bağlılık zamanla değiştiğinden önceleri bitki, insan, hayvan hediye edilişi doğaüstünün insanın hediyesine ihtiyacı olmadığı düşüncesiyle zayıflamıştır. (Enginer, 1997: 19)

Platon, Antikçağ Yunan'da, kurbanı ele almış ve "Tanrılara sunulan bir hediyedir." şeklinde değerlendirmiştir. Günümüzde E. Burnet Taylor da Platon'un hediye kuramını ayrıntılı olarak inceleyerek örneklerle gündeme getirmiştir. Tylor, kurbanı doğaüstünün güvencesini alıp düşmanlığı en aza indirmek için sunulan bir hediye olarak değerlendirir. Tylor kurbanın zaman içinde değişimini doğaüstüne sunulan hediye önceleri insanın kendisini sevdirmek içindir, sonraları tanrılar yücelir insanlardan uzaklaşır, insanlar hediye vermeye devam eder; böylece kurban daha kutsal hale gelir ve insan kendisinin tanrıya ait olduğunu düşünerek uzun müddet basit hediyeler yerine kendisini tanrıya kurban olarak sunar şeklinde değerlendirir. (Enginer, 1997: 21) Samilerin dinleriyle ilgili çalışma yapan Robertson Smith ise kurbanın tanrı olan hayvan ve insan akrabalar düşüncesinden çıktığını ileri sürer. Bu totemizmdir. James Frazer de kutsal totem hayvanlarının eti ve kanıyla yıllık totem kutsamalarında toplulukça yenilmesinden yola çıkarak kurbanı kefare (expiatory) ve gönül alma (propitiatory) olarak ayırmıştır. Smith totemizme kültik yönden Frazer ise toplumsal yönden bakmıştır. (Enginer, 1997: 23)

Gluckman'ın belirttiği gibi arkaik toplum kraliyetin, krallığın, aristokrasinin sosyal düzenin temel ögesi olduğu her yerde bulunur. Böyle bir toplumda toplumsal (sosyal) ilişkiler çok yönlüdür; fakat ilkel toplumlardaki ortak inançtan ziyade hiyerarşiktir. Efendi-köle, lord-hizmetli, kural koyan-uyan ilişkileri sosyal köklerdir. Arkaik toplumlarda, kozmik ya da ilahi, derecesi yerli ve akraba gruplarda belirlenir ve sosyal düzen dışındaki yeryüzündeki tanrılara ya da kuralların üstündeki krallara ya da soylulara bağlanırlar.

Arkaik toplumlarda önemli olan iki başlıca ritüel tipi, kurban ayini ve krallık ayinidir. Kurban sayesinde bir papaz, insan ile tanrı arasında oluşan boşlukta köprü kurmaya çalışır. Claude Levi-Strauss, totemizminle kurbanın kökleri arasında ilişki kurarken kurban sunmanın ilk biçimi ile totem yeme arasında bağlantının olmadığını ileri sürer. (Levi-Strauss, 1984: 242) Levi-Strauss'un gözlemlediği gibi, kurban pek çok yönden totemizmden ayrılır. Bir farklılık, kurban kullanıma açıktır; kişi kurbanını seçebilir (fakat biri totemini değil), sonu başarmakla (ölümü) işi yerine getirir (oysa totem sembolik düzen anlamındadır) ve işin sonucu hakkında kesin bir şey söyleyemez (oysa totem sistemi ebedi bir yapıdır, sonuç hakkında bir soru yoktur). Bellah'ın belirttiğine göre kurban, dünyevi ve kutsal arasındaki ilişkideki özgürlük kadar sürpriz ve endişe getirmektedir. (Peacock, 1986: 394-395) Spencer'e göre çok eski ataların ya da üstün kişilerin esprileri Tanrısallık kazanır. Ölülerin gömütleri üzerine bırakılan yiyecek ve içecekler libation (ilkel çağda insanların tanrılar için yere şarap, süt ya da yağ dökmeleri) olurken, kurban kesmek de Tanrıların gözüne girmek içindir (Pritchard, 1999: 31).

Totemin kurban edildiği dönemlerde, totem kurban olurken insan totemin yerini alınca insan kurban olmuştur. Ancak neslin devamı söz konusu olunca insan yerine hayvan kurban edilmiştir. Beslenme söz konusu olunca da hediye kurban doğmuştur. Smith, ilkel toplumlarda ve Sami dinlerinde kurbanın tamamen yakıldığını belirtir. Burada insan etinin yenilmesi doğru olmadığından yakılması önerilir. Bu bağlamda hediye kurbanlar da yakılır. Daha sonra bu değişerek kurbanın topluca yenilmesi ortaya çıkmıştır. Bu noktada Tylor'ın kuramı akla gelir. Bazı toplumlarda da doğüstü güçlere parmak, el, kol, kulak ve penis gibi organlar koparılarak kurban unsuru olarak hediye edilir. Kybele'ye rahiplerin penislerinin hediye edilmesi, Azteklerde insan yüreğinin Kuş Tüylü Tanrı'ya sunulması, Amerika-Afrika-Avustralya yerlileri Asya etnik gruplarında kulak, parmak gibi organlar kesilerek doğüstü güce hediye edilmesi gibi. Günümüzde Musevilik ve Müslümanlıkta sünnet ritüeli bunu örnekler durumdadır. (Enginer, 1997: 23) Bunu kulağın delinmesi, burnun delinmesi şeklinde de görmekteyiz.

Hubert ve Mauss, kurbanın toplumsal dayanışmayı yenilediğini, birlikteliği pekiştirdiğini, paylaşmayı ve özveriye köruklediğini belirterek onun bu işlevlerinin önemli olduğunu belirtirler. Onlara göre kurban dua ve büyü törenlerinde olduğu gibi şükran sunmak, ant içmek ve tövbe etmek için de kullanılabilir. (Enginer, 1997: 24)

Mircae Eliade, insanların yaşadıkları yer ile tapındıkları yer arasındaki farklılıktan bahseder ve mekanın farklılaştırılması üzerinde durur. Bununla birlikte zaman da farklılaşmıştır. Eliade'a göre mekan farklılaştırılırken mimariye çok dikkat edilmiştir. Böylece kutsal olan ile kutsal olmayan

arasına çizgi çekilecektir. Bu sayede kurban kutsal yerlerde sunulacaktır. (Eliade, 1991: 34)

Ritüeller toplumdan topluma değişiklik ve benzerlik göstermektedir. Bunların içinde konumuzla ilgili olanı kurbandır. Doğaüstü güç/güçlere kurban sunulması kadar bu ritüel içinde sunulanın ne olduğu da bir o kadar önemlidir. Anadolu ve Kütahya'daki Soğukçeşme Köyü'ndeki kurban ritüeli ve sunulanlar bu bağlamda önem arz etmektedir. Kurban başlığı altında sunulanlar adak (nezir), kanlı ve kansız kurban olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortaçağ'da şekillenen İslamiyet, Hıristiyanlık ve Budizm gibi tarihi toplumlar üstün ve aşağı sınıflar arasındaki hiyerarşik ilişkiyi kaybetmez, fakat ilişkinin 'çok yönlülüğü' üstün sınıfın kutsallığını kaybetmesiyle azalır. Kutsal, arkaik toplumdaki herhangi bir kategoriden, dünyevi hayattan çok daha farklı, öbür dünya – cennet veya Nirvana- olarak sosyal alanın dışında yer almaktadır. Güzel bir sonraki hayata ulaşmanın muazzam önemi sayesinde, kutsal fonksiyonlarını arkaik rahip-tanrı-kralca eskiden beri yapılanlardan alan, politik düzenden ayrı yaşayan çilekeş, aziz, keşiş gibi kurtuluş uzmanları meydana gelir. (Peacock, 1986: 395) Tarihi ritüeller, Tanrı (God) veya Allah tarafından emredilen kilise ve camideki dua-namaz gibi öbür dünyaya has düzenlenir. Bu ritüeller Gluckman'ın 'sosyal ilişkiler ritüeli' tanımına uymaz; ki onlar, cemaat üyeleri (birbirlerine yabancı olabilirler) arasındaki ilişkiler açısından çok öbür dünya ile ilgili alanda düzenlenir. Yine ibadetler Gluckman'ın tanımına uymaz, onların duyuüstü kanallardan dolayı doğa, doğaüstü ve sosyal düzenleri etkilediğine inanılır. Gluckman'ın teorisi, tarihi ritüeller Hıristiyan kilisesi ve Müslüman camisi gibi çok derin dinsel cemiyetler olarak sunulan ilişkileri ayinsel olarak düzenliyor, diye sürdürülebilir. (Peacock, 1986: 396-397)

Tevrat, İncil ve Kur'an'da kurban konusu geçmektedir. Tevrat'ta kurbanın ortaya çıkışı ve kurbanın vasıfları hakkında bilgiyi Tekvin bölümünde görmekteyiz. İlk kurban, Adem'in oğullarının Habil ve Kabil'in topraktan ve sürüden ilk mahsulleri Rabbe sunmaları ve Habil'in hediyesinin kabul olması ile ortaya çıktığı belirtilir. (Tevrat, Tekvin 4/3-5) Tevrat ve Kur'an'da kanlı kurban vardır. Ancak İncil'de kanlı kurban yoktur. Şarap ve ekmek dağıtılması vardır. Ayrıca Hz. İsa, insanlık adına kendisini Tanrı'ya kurban etmiştir. Bu yüzden ona "Tanrı Kuzusu" denilmiştir. Kur'an'da Habil ve Kabil hadisesine Maide 5/27'de değinilir. Bu konuya İncil, İbraniler 11/17-19'da da rastlanılabilir. Ayrıca kurbanın emrolunuşu, kurbanın ne zaman kesileceği ve ne tür hayvanların kurban sunusu olabileceği belirtilmiştir (Hac Suresi). Burada aynı zamanda yoksul ve kimsesizlerin gözetilmesi, onlara da kurbandan yedirilmesi emredilmektedir. Ancak Allah bu kesilenlerin kendisine ulaşmayacağını, asıl olanın kullarının amel ve ibadetleri olduğunu söyler. Kevser Suresi'nin 2. ayetiyle kurban Müslümanlara zorunlu hale

getirilmiştir. Bu zorunluluk şartları uygun olanlar için geçerlidir. Üç kitapta da iyilerin, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirenlerin, Tanrı'dan korkanların dua ve sunularının kabul edileceği belirtilmektedir.

Divanü Lûgat-it Türk'te "ıdhuk" sözcüğü bulunmaktadır. "Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır. (Divan-ü Lûgat-it Türk, C. I, 1992: 65) İslamiyet'ten önce Tanrı'ya yakınlık veya adak için kestikleri kurbanı da " yağış" denilmekteydi. (Divan-ü Lûgat-it Türk, C. III, 1992: 10)

"Kara tonlu dervişlere nezirler virdüm" şeklinde nezir (adak) sözcüğüne Oğuznamede rastlanmaktadır. (Ergin, 1997: 87)

Kurban Türk törelerinde temel bir yer işgal eder. Zafer istemek veya teşekkür etmek için, barış ve anlaşma için, yağmur için, hastaların iyileşmesi için, gök, yeryüzü, dağ, su, kaynaklar, nehirler, ırmaklar, yıldızlar, ateş, ocak, ağaçlar, taşlar, kayalar, ecdat, bayrak, putlar için kurban sunulabilirdi. Kurban yılda iki kez, gün-tün eşitliğinde ya da ilkbahar-sonbaharda adanırdı. Tu-kiu'lerin adadığı büyük kurbanı ait tam tarih Çin kaynaklarında verilmiştir. Beşinci ayın ortasındaki on günlük dönemde Gök Tanrısına kurban adamak için toplanırlar ve çok sayıda koyun ve at öldürürlerdi. (Roux, 1984: 200) Tu-kiu'lerin saltanatı zamanında beşinci ay 13 Mayıs ile 11 Haziran tarihleri arasında başlardı. Ortadaki on günlük dönem 21 Mayıs ile 19 Haziran günleri arasında oluyor. Birçok toplumda görüldüğü gibi kurban kutsal bir yerde adanırdı. Bir nehir, bir mağara, bir tapınak kurban adamak için toplantı yeri olabilirdi. Hatta kurban evlerinden de bahsedilmektedir. (Roux, 1984: 201)

Dede Korkut Kitabı'nda da kurban mevzusu geçmektedir. Dirse Han çocuğu olması için hanımının sözüyle toy eder ve hacet diler. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırır. İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini etrafına toplar. Aç görse doyurur. Çıplak görse giydirir. Borçluya yardım eder. Tepe gibi et yığdırır, göl gibi kırmızı sağdırır. Hep birlikte el açıp dua ederler. Neticede Dirse Han'ın haceti gerçekleşir. Türklerde Şamanizm'den kalma inanışlar vardı. Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ağaç, ata gibi. Doğaüstü olarak tanıdıkları güçlere kanlı ve kansız kurban adamaktaydılar. At, deve, keçi, koyun kesilerek kanlı kurban; süt, buğday, bulgur, yağ, şarap, kırmızı dağıtılarak kansız kurban ritüeli gerçekleştirilmekteydi. (Ergin, 1997: 81) Kutsal addedilen ağaç kesilmez. Kesildiğinde kişinin öleceğine veya çocuğunun olmayacağına inanılır. (Roux, 1984: 144) Büyük ağaçlara karşı saygı vardır. Dede Korkut Kitabı'nda Oğuznamelerde ağaçla ilgili bilgilere rastlamaktayız. "Yirlü kara tağların yıkılmasun. Kölgeliçe kaba ağacın kesilmesin, kamın akan görklü suyun kurımasun..." Buradan Oğuzlarda

ağacın, dağın, suyun ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Ağacın kutlu sayılması ise başka bir yerde:

Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç

Mekke ile Medineniün kapısı ağaç

Musa kelimün asası ağaç

Böyük böyük suların köprüsi ağaç

Kara kara denizleriün gimisi ağaç

Şah-ı Merdan Alinün Düldülinin eyeri ağaç (Ergin, 1997:108)

Aynı şekilde suyun kutsiyeti de açıklanmıştır. Böylece, Kamlık dininden kalan inanışlar İslamiyet'ten sonra da devam ettirilmiştir. Kansız kurban olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ağaca bez bağlama, yiyecek bırakma, ağaç etrafında yiyecek dağıtmayı da görmekteyiz. Bu da o ağaca verilen kutsiyeti göstermektedir. (Ergin, 1997: 101) İlkel dinlerde tespit ettiğimiz bu totemik yapı her dönemde ve her yapıda yaşanmıştır. Önce büyüye ve şeytanlara inançta ve ardından totem çağında dini ve hayvanlar kültürünü görürüz. Totemizmin zayıfladığı noktada ata-totemin yerini insanın atası alıyor ve bu kült nesnesi oluyor. Bundan sonra atalar kültü, kahramanlar kültüne ve Tanrılar kültüne dönüşüyor. (Pritchard, 1999: 46/70) Bu evrimi Türklerin inançlarında ve ritüellerinde görebiliyoruz.

Kütahya Soğukçeşme (Avdan) Köyü'nde Kurban Ritüeli:

Kütahya-Eskişehir yolu 26. Km Ilıca Erenler mevkiinde Çoban Baba türbesi bulunmaktadır. Erenler mevkiinde hayvanlarını otlatmakta olan bir çoban rahatsızlanır ve bitkin bir halde yere yığılır. Bir süre kendine gelemez. Kendine geldiğinde nur yüzlü bir kişinin onun hayvanlarına baktığını ve onlara zarar gelmesini engellediğini görür. Çoban tamamen kendine geldiğinde ortadan kaybolur. Türbenin bulunduğu yer evliyanın kaybolduğu yerdir. Çoban köylüye durumu anlatır. Köylü o zatın çok önemli bir evliya olduğu kanaatine varır ve evliyaya Çoban Baba adını verirler. O gün bu gündür o zat Çoban Baba diye anılır, ona saygı duyulur. Kendisi için de bir türbe yaptırılmıştır. Gerçek kabri değildir. Ancak halk Bakara Suresi 154 ve Ali İmran Suresi 169'a gönülden inandıkları için bu türbenin yapıldığını söyler.

Alevî-Bektaşî topluluğunda ağacın önemli bir yeri vardır. Nevruzlarda halk ağaçlara bez bağlar, dilekte bulunurlar (hastaya çare, çocuğu olmayana

çocuk vs.). Vilayetname'de Hacı Bektaş Veli ardıc ağacının kovuğuna girip erbain çıkarmış ve köylülerden saklanmıştı. Ayrıca Hacı Bektaş Veli, Ahi Evrenle bir görüşmesinde pınarın kenarına bir ağaç dikmiş, bu ağaç büyümüş, Kırşehir'e gelen bir adam bu ağacı kesmiş ve evinde kullanmış; fakat evin hayrını görmemiştir. (Gölpınarlı, 1998: 49-50) Şaman ayinlerinde kayın ağacının yeri büyüktür. Bu Alevî-Bektaşilikte "Tuba ağacı" gibi mistik ve dini bir rol oynar. Yörükler, Türkmenler ve birçok köylerde halk, ulu çınarları kesmenin uğursuzluk getireceğine inanırlar. (Eröz, 1992: 104-107) Adana civarında sakız ağacını kutsal sayarlar. (Noyan, 1995: 249)

Çoban Baba halk tarafından kutsallaştırıldığı için türbe etrafında odun kesilmez, oranın odunu yakılmaz, o mevkide hayvan otlatılmaz, av yapılmaz ve hiçbir hayvana zarar verilmez. Çünkü evliyaların hangi surette geleceği bilinmediği için hayvanlara zarar vermediklerini söylerler. (Bingöl, 2003)

Geçen sene yağmurlarda türbe etrafındaki birkaç ağaç üzerine yıldırım düşer. Harap olan ağaçlar güzelce kesilip yağrık (et doğramak için kullanılan kaba ağaç kütüğü) yapılır. Türbe dışında bir yere bırakılır. Bir hafta o yağrıklar bir yere kilitlenip saklanılmaz. Dernek yönetimi, her sene yapılan törenlere çok rağbet olduğu için türbe etrafında birkaç düzenleme yapmak ister. Tuvaletler, su, çevre düzeni gibi. Yönetim, tuvaletlerin yapımı için bir tüccarla anlaşır türbeye bir şoförle kum gönderir. Şoför geri geldiğinde yağrıkların yerinde bulunmadığını söyler. Yöneticiler üzülür ve yağrıkların çalındığını zannederler. Yine aynı kişilerle birkaç gün sonra türbeye çalışmak için gittiklerinde hepsi birden şaşırır. Yağrıklar geri gelmiştir. Bunun Çoban Baba'nın kerameti olduğuna inanırlar. (Bingöl, 2003)

Halk arasında türbe etrafındaki ağaçların kesilmesine hoş gözle bakılmaz. Çoban Baba'nın da buna müsaade etmeyeceğine inanılır. Bir gün bir köylü türbe etrafından ağaç kesip köye götüreceğini söyler. Başka bir köylüyle iddiaya girerler. Adam bir traktörle türbenin yanına gider. Biraz ağaç kestikten sonra traktöre yükler. Ancak traktör çalışmaz. Birkaç denemeden sonra traktörü çalıştıramayınca köye gidip başka bir traktör getirir. Odunları ona yükler. Traktörü hareket ettirip birkaç metre gittikten sonra traktör yine durur. Çalıştıramaz. Böylece anlar ki Çoban Baba rıza göstermemiştir. Hata ettiğini anlar ve diğer köylü iddiayı kazanır. (Bingöl, 2003)

Eskişehirli bir kadının çocuğu olmamaktadır. Çocuğunun olması için sürekli dua eden kadına bir gün rüyasında Çoban Baba'ya gitmesi söylenir. Kadın eşiyle birlikte yola koyulur. Ancak Çoban Baba türbesinin yerini tam bilmediklerinden yolları Pir Ahmet Dede türbesine uğrar. Pir Ahmet Dede de Avdan köylüleri tarafından çok sevilen diğer bir evliyadır. Çift türbedarı görürler. Aslında Çoban Baba türbesini aradıklarını ancak yolların buraya uğradığını söylerler. Orada biraz dua ettikten sonra türbedar onları Çoban

Baba türbesine götürür. Türbeye gelindiğinde kadın ve eşi büyük bir hürmetle türbeye girerler. Namaz kılıp dua ederler. Çoban Baba'dan himmet isterler. Kadın orada bir yılan görür. Fakat yılanı diğer kişiler göremezler. Yılan kadına: "Hadi kızım duan kabul olacak." der. O kadının daha sonra çocuğu olur. (Bingöl, 2003)

Çoban Baba Derneği Başkanı Mehmet Ali Bingöl ve Tamer Yenikaya, her sene türbe etrafında kurban kesildiğinden bahseder. Küçüklüğünden beri her yıl yağmur duasına çıkılıp, aşure kaynatıldığını, türbede namaz kılıp kurban kesildiğini söyler. Kurbanı önceden köyün ileri gelenlerinin sürülerinin adağı olarak kesildiğini belirtir. Avdan köylüleri kurbanı Çoban Baba için kesmediklerini adak sahiplerinin adağı için kesildiğini söylerler. Oğlu askere gidip sağ salım dönenler, sınava girip başarılı olanlar, hastalıktan kurtulanlar, çocuğu olanlar adakta bulunurlar. "Çoban Baba'da bir kurban keseyim, oraya gelenlere dağıtayım." derler. Halk bunu da birlik ve beraberlik olsun, mübarek günlerde olsun diye özellikle Çoban Baba şenliklerinin olduğu Haziran ayında yaparlar. Çünkü bu ayda her kesimden bir çok orada toplanıp dualar ederler. Böyle kutsal bir anda bu adağı yerine getirmenin daha güzel olacağını düşünürler. Dernek yönetimi de altmış dört üyesiyle bu güne hazırlık yapıp kurban kesip, aşure kaynatıp ve yemek yapıp oraya gelenlere dağıttıklarını söylerler. Böylece birlik ve beraberliğe, muhabbete katkıda buldukları inancındadırlar. (Bingöl, 2003) Bu ritüeller ilkelerin libation ritüelini (Pritchard, 1999) ve Türklerin eski saç geleneğini akla getirmektedir.

Soğukçeşme köylüleri bu adaklarına nezir adını verirler. Kurban Bayramı'nda kesilen kurbandan ayrıdır. Kurban etinin bir kısmı saklanmaz. Et tamamen dağıtılır. Adağı olup da maddi gücü olmayanlar da adakta bulunabiliyorlar. Onlar daha küçük hayvan (tavuk, horoz gibi) keserler. Onlara göre kan akıtmak önemlidir. Bir adakta bulunup kan akıtmak kutsal olarak düşünülür. Bazıları da türbeye dane (köylü kadınların başlarına örttükları, kenarı iğne oyalı örtü) getirip bırakırlar. Dernek yöneticileri de o daneleri açık artırımla satıp türbeye bakım onarım için harcarlar. (Bingöl, 2003)

Soğukçeşme Köyü'nde Çoban Baba törenleri haziran ayının ilk haftası yapılır. Bu hıdırellez veya nevruz bayramı olarak da bilinir. Törenler öğleden sonra başlanır. Önce öğle namazı kılınır. Bir kısım halk namaza karşıdır. Ancak yine de kılanlar vardır. Halkın bazısı Alevî-Bektaşî inancında beş vakit namaz olmadığı inancında olduğu için bu ibadeti yapmazlar. Dernek başkanı ve bazı köylüler Hz. Ali'nin ve Hacı Bektaş Veli'nin namaz kıldıklarını bildikleri için bu ibadeti yaptıklarını söylerler. Halk tamamen toplanmadan kurban kesim töreni yapılır. Orada bulunan halk

halka şeklinde meydanda toplanır. Dede² halkın yanına gelir. Halk onu büyük bir saygıyla selamlar. Önünde eğilirler ve secde ederler. Sünnî inancında secde sadece Allah'a yapılır. Köylüler, niyaz haktır, Hakk'a yapılır inancındadırlar. Dede de Allah'ın mübarek bir kuludur. Dede vasıtasıyla Allah'a secde ettiklerini söylerler. Meleklerin Hz. Adem'e secde etmeleri gibi. Bu nokta birçok araştırmacı tarafından yanlış değerlendirilmektedir. Halk bu dini liderlerin şahsında aslında Allah'a dua etmektedirler. Kurbanlardan biri halkanın ortasına getirilir. Dede orada dua eder, gülbanklar çeker ve adak sahiplerinden helallik ister. Çünkü kurbanın etini bir çok kimse yiyecektir. Daha sonra kurban kesilmek üzere görevlilerce götürülür. Halk aralarında iş bölümü yapar. Et doğrayıcı, aşçı, bulaşıkçı, dağıtıcı gibi. Törenler esnasında aşıklar saz çalıp türkü söyler, halk semah döner, dualar edilir. Bu törenler bir nevi piknik havasında yapılır. Türbede duasını da yapan halk daha sonra dağılır. (Bingöl, 2003)

Bu köyde yukarıda bahsettiğimiz kurbanlar dışında çok önem arz eden iki kurban daha vardır. İkrar; buluş çağını tamamlamış, askerliğini yapmış, evli, çocuk sahibi yetişkinler tarikata bağlanmak istediklerinde verdikleri sözdür. Bu söz işlevseldir. Yola giren kişi eline-beline-diline sahip olacağı sözünü verir. Tarikata giren kişi tarikat üyesi olan diğer kişiler tarafından kontrol edilir. Tarikata girişte kişiye zorlama yoktur. Bu köy Kemallı Ocağı (Kemal Sultan) mensubudurlar. İkrar verme yılda bir kez yapılan ayin-i cem töreninde olur. Yılda bir gelip töreni yöneten dedeye söz verilir. İkrar veren orada tarikata girişini kutlamak ve sözünü yerine tutacağını bildirmek için kurban keser. Bu kurbana "ikrar kurbanı" denilir. İkrar törenine çocuklar, küsler, dargınlar, ikrar almayanlar giremez. Tarikatı yöneten dede çağdaş ve esnek bir düşünceye sahip olduğu için çocukların bu törene girmelerine izin vermektedir. (Bingöl, 2003) Çocukların küçüklükten ritüeller hakkında bilgileri olmaları için bu yolu seçmişlerdir.

Türbeyi her kesimden insan gelip ziyaret etmektedir. Türbede yapılan törenler bütün insanları burada buluşturup sevgi ve muhabbet bağının oluşmasını sağlamaktadır. Köy halkı; "Bizler Anadolu'ya baş kesmek için değil, kan dökmek için değil, gönüller fethetmek için geldik. Biz elimizdeki güllü olabildiğince herkese uzatmaya çalışıyoruz." demektedir.

Ayin-i cem³ törenleri aslında tarikat dışındakilere açık değildir. Ancak Sünnî halka kendilerini sevdirmek, ritüellerini onlara da göstermek için cem

² Alevî-Bektaşî inancında dini lider. (Koç, 2000: 158)

³ Alevî-Bektaşîlerin temel törenlerine verilen addır. Yola girişte ya da ölen birinin anısına yapılırdı. Her erkanın ayrı cemi vardır. Ayin-i Cem ve diğer cemler gizli yapılır. (Koç, 2000: 106)

törenlerini halka açık şekilde yapmaktadırlar. Ancak tarikat üyeleri arasında bu durumdan hoşnut olmayanlar da vardır.

Alevî-Bektaşî topluluğundaki gizlilik, üyeliğe girişteki zorluk, dışarıya kapalılık, kurbanın gizli kesilmesi gibi usuller, Kamlık dinin ve Alevî-Bektaşî tarikatının gizliliğini “sır”rını meydana getirir. Bektaşî sırrı “ser verip sır vermeme” prensibi bu noktada düğümlenmektedir. (Eröz, 1992: 34)

Önemli olan diğer bir kurban da “dar kurbanı”dır. Alevî halk bu dünyaya ait günahların cezasını bu dünyada görmek istemektedir. Diğer dünyaya günahsız olarak gitmek için çalışırlar. Kişinin Allah’a olan sorumluluklarını yerine getirirken kusursuz olamayacağını bilmektedirler. Allah’ın kişiyle arasında olan günah ve sevaba kimsenin karışamayacağına; ancak Allah’ın kul hakkını affetmeyeceğine kuvvetle inanmaktadırlar. Bu dünyadan diğer dünyaya kul hakkıyla giden akrabalarının bu günahını temizlemek için yapılan ritüele “dardan indirme” denir. Kul hakkından dolayı Allah’ın huzurunda güçlük yaşamaması için ölen kişinin bir akrabası ya da yakını onun borçlarına kefil olur. Ayin-i Cem töreni zamanında tarikat üyeleri toplanır. Dede huzurunda bu kefil olan kişi dara dikilir. Dede’ye ölen kişinin varsa -ya da daha sonra çıkarsa- borçlarını ödeyeceği hususunda söz verir. Kur’an-ı Kerim okunur, ehl-i beytin isimleri sayılır. Niyaz edilir. “Özüm toprak, niyazım Hak.” denilerek dua yapılır. Aynı söz cemde ve türbede de söylenir. Bu Allah’tan başka kimseye dua edilmez demektir. Cemaatten helallik istenir. Cemaatten, ölen kişiden alacağı olup olmayanlar sorulur. Ölen kişiden alacağı olanların bu kefil olan kişiden alabilecekleri duyurulur. Objektif olarak helalleşme gerçekleştirilir. Daha sonra kefil olan kişi kurban keser. İkrar verirken ve dara çekilirken kurban kesmek mecburidir. İkrar veren kişi kurbanı iki bacağına arasına alır ve dua eder. Buradaki düşünce kurbanın Sırat Köprüsü’den geçerken insanı kurtaracağına olan inançtır. Helalleşme noktasında Sünnî gelenekte hacca giden kişi camide hutbe sırasında cemaatten helallik ister. Bu helalleşme Alevîler arasındaki kadar objektif ve işlevsel değildir.

Yılda bir kez yapılan cem töreninde durumu iyi olan kişi kurban keser. Durum iyi olan kişi ya da kişiler cem töreninde yapılan tüm masrafları karşılarlar. Bu yola hizmet ettikleri için kesilen hayvana “yol kurbanı” denir. Bunu törene katılan herkesin kesmesi mecburi değildir.

Bazı toplumlarda kurban ile ölüp yeniden dirilme motifi arasında paralellik vardır. Bu ritüele yansır. Bu genelde tek tanrı inancı olan toplumlarda görülmektedir. Türk boylarında ve Anadolu’da Alevîler ve Bektaşîler arasında kurbanı bütün olarak pişirme şeklinde özel kurban ritüeli vardır. Buna “terceman” ya da “rıza lokması” da derler. Bu şekilde hayvanın kemiklerine zarar verilmemiş olacaktır. Bu Şamanizm inancına

dayandırılmaktadır. Bektaşî inancında dört unsur yani toprak, su, ateş, rüzgar şeklinde görülen ruh; bitkilerde, hayvanlarda, insanlarda dolaşır sonra da Tanrının vücudu mutlağına karışır ve yine cisimlere iner. (Ögel, 1998: 488-490) Bu inançtan dolayı kurban işlemine çok dikkat edilir. Aynı özen türbe etrafındaki bitki ve hayvanlara da gösterilir. Çoban Baba türbesi etrafında yaşanan olayların temelinde bu inanışlar yatmaktadır.

Kurban tığlamak, kurban kesmektir. Tığ, Farsça'da "kılınc" demektir. Türkler, hayvanlarını kan akıtmadan, keserek değil öldürerek kurban ederlerdi. Şamanist Türklerde de adet böyleydi. Şaman, büyük bir bıçakla hayvanın karnını yarar, hayvanın kalbini iyice sıkır. Hayvan öldükten sonra derisi yüzülür, parçalanır. Bu sayede hayvan daha az can çekişir ve ayrıca çok az kan akar. (Roux, 1994: 204) Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra kurban adetlerinde de değişme olmuştur. Ancak eski itikatların izleri silinmemiştir. Kızılbaş Türkmenlerde ve Bektaşîlerde, bu hatıralar daha canlı kalmıştır. Kurban kesmeyi "tığlamak" terimi ile ifade etmeleri ve kesilen kurbanın kanının yere akmaması için, büyük dikkat sarf etmeleri bunu gösterir. Büyük bir çukur kazılır, hayvanın kanı ve diğer parçaları buraya gömülür. (Eröz, 1992: 43-44) Alevî topluluklarında ve eski Türk inanışında hayvanın kemiklerinin kırılmaması inancı vardır. Çünkü reenkarnasyon inancı bunu gerektirir. Kutsal sayılan bu hayvan tekrar canlanacağı için kemikleri sağlam olmalıdır. Yine kanının çok az akıtılması gerekir. Ancak Soğukçeşme Köyü'nde kurban her nedenle kesiliyorsa kesilsin kemikleri kırılmaktadır. Buradaki amaç çok sayıda kişinin etten faydalanmasıdır. Ayrıca kanı mümkün olduğu kadar çok akıtılır. Etin kanlı şekilde yenilmesinin haram olduğuna inanırlar. Kazılan bir çukura hayvanın kanı akıtılır ve hayvanın iç organları, diğer parçaları buraya gömülür. Buradaki amaç türbe etrafında kötü kokulara mahal vermemektir.

Ayin-i Cem törenlerinde Hz. Peygamber'in üzümün suyunu kırklar meclisiyle içmesi hadisesinden yola çıkılarak su dağıtılır. Bazı dönemlerde diğer Alevî topluluklarda cemaati coşturmak için şarap ve içki dağıtıldığı da olmuştur. Ancak Soğukçeşme köyü ve Ali Dede bu duruma karşıdır. İkrar töreninden sonra, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da susuz bırakılıp katledilmesi hadisesini canlandırmak için "sakka suyu" adı verilen okunmuş su bir kaptan herkes tarafından içilirdi. Böylece Hz. Hüseyin'in ruhu rahatlatılmış olacaktır. Bu ritüele "sakalık erkani" da denir. Önceden tek kaptan içilen bu su şimdilerde bardaklarla dağıtılır olmuştur. Bunun nedeni ise bulaşıcı hastalıktan korunmaktır. Büyük bir kap içine konulan su okunarak bardaklarla dağıtılır.

Köy halkı arasında musahiplik⁴ yoktur. Musahiplik çok ağır sorumluluklar getirdiği için bu ritüeli yaşatamamışlardır.

Modernleşmeyle, sosyal ilişkilerin çok yönlülüğü ekonomik özelliklere, teknolojik gelişmelere ve sosyal olmayan eğilimlere bağlı olarak düşüşe devam eder. Arkaik ve tarihi şekil olsa da geleneksel ritüelin azalmaya devam etmesiyle eğilimler ilişkilidir. Soğuma, hayal kırıklığı, gözü açıklık, karşı eğilim endüstrileşen dünyayla birlikte ortaya çıkar. Sosyolojik olarak en önemli karşı eğilim (ters akım), köysel kuruluşa, toprağa dönüşe, komünlere karşı olan harekettir. Yeni hareket yaşlı kişilerin sağlık ve yeterliliklerine ihtiyaç duyan komünler, gençlik arasında aslında popüler idi, Hutteritler ve Siyonistler gibi dinsel ve ideolojik gruplar arasında çok başarılıydı. (Peacock, 1986: 400)

Modernleşme sürecinde, ulusal ritüellerin temizlenmesinde doğuş hareketlerinin ve milliyetçi veya komünist dönemlerin çok önemli olduğunu Protestan, Müslüman ve Budist ıslahat hareketleri örnekler. Temizliğin en açık sebebi, ritüellerin şimdi yıkılmış olan kurulu düzeni desteklemiş olmasıdır. Bir hafif sebep de modernleşmenin sembolik düzene (ütopya, diğer hayat, Nirvana) karşı insanların ritüel hareketten çok bu hayatı birtakım rasyonelleştirme çabası içinde olmasını akla getirmesidir. Tanıma göre ritüel, daha önce, şimdi belki hiç olmayacak ebedi, sosyal ve kozmik yapıyı kutlama doğrultusunda düzenlenir. Dünyevi aktivitenin rasyonelleşmesi, değişmeyi kutlamak için ritüel sürdürülmeli katılığın karşı çıkan talebi, gelecek sona karşı aksiyonun sabit değişikliğini, böylece hızlı bir şekilde kabul ettirir. (Peacock, 1986: 397-398)

Sonuç:

Köy halkı Kütahya iline yakın olduğundan Sünnî insanlarla iç içedirler. Çok büyük etkileşimler olmaktadır. Bu nedenle kız alıp verme hadisesi yasak değildir. Ancak çekinenler ve olumsuz şekilde gerçekleşen teşebbüsler de yok değildir. Osmanlı döneminde ve daha sonraki dönemlerde Sünnî halk tarafından çok hor görülen Alevî halk cami ve namaza karşı soğuk bakmaktaydılar. (Noyan, 1994: 97-122) Çoğu Alevî halk namaza bu nedenle soğuktur. Soğukçeşme Köyü halkı namaza karşı değildir. Hiçbir siyasi akıma bağlı olmayan halk arasında namaz kılmayan hatta karşı olanlar çok az sayıdadır (Bingöl, 2003; Yenikaya, 2003). Hac ve zekat ibadeti devam etmektedir. Sünnî halkla bulunulan yakın ilişkiler, köyün küçük

⁴ Yol arkadaşı, birlikte nasip almışlar olanlar için kullanılır. Küçüklükten bir erkek ve bir kız evlad musahip olurlar. Ömürleri boyunca birbirlerine yardımcı olurlar. Bunlar birbirlerine “bel kardeşi” değil “yol kardeşi”dirler. Alevî-Bektaşilerde “musahiplik” çok önemlidir. (Koç, 2000:241)

olması ve diğer Alevî-Bektaşî köyleriyle bağlantıların zamanla kesilmesi, geçim sıkıntısından dolayı halkın çoğunluğunun şehre yerleşmesi nedeniyle ritüellerde zamanla değişiklik olmuş ve değişmesi mümkün değil gibi gözüken tarikat erkanları yumuşamıştır.

Küreselleşmenin bir fırtına gibi önüne gelen her kültürü yıkmasından, mantığında sınırları kaldırıp kültürleri ve ulusları tek tipleştirme olduğundan bu yapılaşma toplumların kültür belleği açısından büyük bir tehlike arz etmektedir. UNESCO'nun 2003 yılında kabul ettiği somut olmayan kültürel mirasın korunması (SOKÜM) sözleşmesi (Oğuz, 2007: 5-11) ve ortak belleğe aktarılması ve yaşatılması (Oğuz, 2007a: 5-8) bağlamında Kütahya yöresindeki Alevî-Bektaşî kültüre bağlı köylerin her yönüyle incelenip kayıtlara geçirilmesi Türk kültür tarihi ve ulusal birlik/beraberliğin sağlamlaşması açısından son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ATALAY Besim (1992). *Divan-ü Lûgat-it Türk Tercümesi, C. I-II-III*. Ankara:TDK.
- BİNGÖL Mehmet Ali (2003). Kaynak kişiyle 03.11.2003 tarihli görüşme, Bilgisayar Operatörü, 1966, Kütahya.
- BİRDOĞAN Nejat, (1994). *İttihat ve Terakki'nin Alevîlik-Bektaşîlik Araştırması (Baha Sait Bey)*, Berfin Yay., İstanbul.
- ELİADE Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara:Yapı Kredi.
- ENGİNER Gürbüz (1997). *Kurban –Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri-*. İstanbul:Yapı Kredi.
- ERGİN Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı, C. I*. Ankara:TDK.
- ERÖZ Mehmet (1992). *Eski Türk Dini ve Alevîlik Bektaşîlik*. İstanbul: Türk Dünya Araştırmaları Vakfı.
- GÖLPINARLI Abdülbaki (1998). *Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Velî)*. Ankara:İnkılap.
- KOÇ Adem (2000). *Saz Şiirinde Bektaşî Terimleri* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- LEVI-STRAUSS Claude (1984). *Yaban Düşünce*, Çev: Tahsin Yücel. İstanbul:Kent.
- NOYAN Bedri (1995). *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?*. İstanbul:Ant.
- OĞUZ M. Öcal (2007). “UNESCO, Kültür ve Türkiye”, *Milli Folklor*, S.73.
- OĞUZ M. Öcal (2007a). “Folklor: Ortak Bellek ve Paylaşılan Deneyim”, *Milli Folklor*, S.74.
- ÖGEL BAHAEDDİN (1998). *Türk Mitolojisi, C. I*. Ankara:TTK.
- PEACOCK James L.(1986). “Notes on a Theory of the Social Evolution of Ritual”, *Theories Concerning the Ritual Process*, Indiana:216-228. Çev. Adem Koç, “Ritüellerin Sosyal Evrimi Teorisi Üzerine Notlar”, (James L. Peacock'tan çeviri), *Milli Folklor*, S.69, 2006:141-163.
- PRITCHARD Edward E. (1998). *İlkelerde Din*, Çev: Hüseyin Portakal, Ankara: Öteki.
- ROUX Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil. İstanbul:İşaret.
- YENİKAYA Tamer (2003). Kaynak kişiyle 03.11.2003 tarihli görüşme, MEB'de Memur, 1964, Kütahya.